

„FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT” PÁLYÁZAT

Molnár Dániel

„MAGYARORSZÁG ELSZAKADÁSA AUSZTRIÁTÓL NEM LENNE IGAZSÁGOS ÜGY...”¹

A Függetlenségi Nyilatkozatban foglalt detronizáció
alkotmányossági kérdései

1 GÖRGEY Arthur: *Életem és működésem Magyarországon az 1848 és 1849. években*. Második kötet. (Budapest: Franklin-Társulat 1911) 9.

TARTALOMJEGYZÉK

1. A Függetlenségi Nyilatkozat és a nemzeti emlékezet	3
2. Módszertani megfontolások	4
2.1. A választott téma körülírása és a vonatkozó szakirodalom tapasztalatai	4
2.2. A tanulmányban vizsgált kérdésfelvetések és a felhasznált források	6
3. Terminológiai problémák, hiányosságok és ellentmondások	7
3.1. Forradalom és szabadságharc? Az 1848–49 közötti küzdelem jogi szempontból	7
3.2. Határozat, nyilatkozat vagy törvénycikk? A Függetlenségi Nyilatkozat formai kérdései	9
4. Az alkotmányosság (jogszerűség) kérdése	12
4.1. Az alaki (eljárási) jogszerűség problematikája	12
4.1.1. A detronizáció útja Kossuth elméjétől a debreceni Nagytemplomban tartott népgyűlésig	12
4.1.2. A Nyilatkozat joghatásai	18
4.1.3. A „déchéance” fogadtatása politikai és katonai körökben	19
4.1.4. Részkonklúziók	21
4.2. Az anyagi (tartalmi) jogszerűség problematikája	22
4.2.1. A Magyar Királyság a Habsburgok örökös királyságává válik – az 1547. évi V. törvénycikk vívmányai	23
4.2.2. Fordulópontok helyett csupán pontosítások – az 1687/88. évi és az 1722/23. évi országgyűlés jogalkotása a trónöröklési jog terrénumán	24
4.2.3. Részkonklúziók	26
5. Végkövetkeztetések, szempontok a Nyilatkozat megítéléséhez	27
Felhasznált források	29

1. A FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT ÉS A NEMZETI EMLÉKEZET

1848–49-ről, erről a tudományos és köznyelvi kontextusban egyaránt közkeletűen „forradalom és szabadságharc” néven ismert eseménysorozatról legalább annyi minden magyar állampolgárnak eszébe szokott jutni, hogy hogyan és mivel kezdődött, illetőleg fejeződött be. Talán az sem igényel túl nagy fejtörést, hogy kik voltak azok a meghatározó személyiségek, akik ezekben a vészterhes időkben a nemzet élére álltak, és életüket, becsületüket adták a *közös ügyért*. De mi volt ez a „közös ügy”? Kezdetről fogva az önállóság, a függetlenség? A „Habsburg-rabiga” levetése, azaz a Habsburg–Lotaringiai-ház trónfosztása és a Magyar Királyság elszakadása a dinasztia uralma alatt álló államkonglomerátumtól? Sőt, tegyük fel a kérdést: vajon miben jut kifejezésre 1848–49 eszmei tartalma, célkitűzései? Azonosítható-e a 12 ponttal, a *Nemzeti dallal*, az áprilisi törvényekkel vagy talán a Függetlenségi Nyilatkozattal? Az utóbbiak olyan súlyos kérdések, amelyekre a történettudomány, sőt alighanem a társadalom is immár százhetvenöt éve keresi a választ. Egy átlagember számára 1848–49 nagy valószínűséggel a 12 pont, a *Nemzeti dal* Petőfi szavalásában a Nemzeti Múzeum lépcsőjén. Egy történész elméjében ennek a megkülönböztetett jelentőségű év számmal kapcsolatban feltehetőleg inkább a politika- és hadtörténeti események sejlenek fel. Egy jogtörténésznek bizonyára az áprilisi törvények, az első népképviselői országgyűlés összeülése, valamint a trónfosztás és a függetlenség kikiáltása, továbbá az azt követő kormányforma jogi megítélésének bizonytalansága jut eszébe. Mindannyiunkban más kép él 1848–49-ről. Ugyanakkor illúzió volna azt gondolni, hogy az elmúlt több mint másfél évszázad folyamán nem alakult ki egy széles körben elfogadott interpretációja annak, hogy mit testesít meg ’48. Éppen ellenkezőleg: olyannyira kialakult, hogy 1848–49 gyakorlatilag a szabadság, egyenlőség, a függetlenségi harc szinonimájává vált, nem csekély mértékben az 1849-es Függetlenségi Nyilatkozatnak köszönhetően. De vajon a Nyilatkozat szükségszerű – mintegy ideológiai – kicsúcsosodása volt-e ennek a megannyi áldozatot követelő küzdelemnek? Vajon a Nyilatkozatban foglalt elvek – ideértve a trónfosztás és a függetlenség gondolatosságát – jelentik-e, *jelentsék-e* az origóját a „forradalom és szabadságharc” megítélésének? Álláspontom szerint határozottan nem. Jogtörténe-

tet kutatóként a múltnak ugyanazon eseményeit másként látjuk, mint a történészek. Egészen más megvilágításba kerül '48, ha immár nem azt kérdezzük, hogy mi történt vagy mi történhetett volna, hanem hogy szabadott-e volna megtörténnie annak, ami megtörtént. A Nyilatkozat megalkotása százhetvenötödik jubileumának évében érdemesnek tartom jogtörténeti szempontból újragondolni azt a történeti tudást és narratívát, amely a Nyilatkozattal összefüggésben a hazai történettudományban él.

2. MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

2.1. A választott téma körülírása és a vonatkozó szakirodalom tapasztalatai

Valamennyi nagyobb volumenű tudományos munka lelke lévén, e dolgozat sem nélkülözheti azoknak a módszertani alapvetéseknek a rögzítését, amelyek a Függetlenségi Nyilatkozat kutatása során e sorok írójának vonalvezetését meghatározták. Erre önmagában amiatt is szükség mutatkozik, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharcnak a magyar történetírás és nemzettudatunk egyik központi eleme lévén, páratlanul kiterjedt szakirodalma alakult ki makro- és mikroszinten egyaránt, előbbi alatt 1848–49 eseménytörténetét, utóbbi alatt a forradalom és szabadságharc egyes aspektusait, történeti kontextusait értve. A Függetlenségi Nyilatkozat egyike ezeknek a mikrokontextusoknak. 1848–49 történetének egészéhez hasonlóan a Függetlenségi Nyilatkozat történeti kérdéseit is sokszor, sokan és sokféleképpen vizsgálták már. Ennélfogva okvetlen felmerült e sorok írójában az a talán egyetlen múltkutató számára sem idegen érzés, hogy vajon ebben a témában van-e még olyan kérdés, amely megválaszolásra vár; olyan összefüggések, amelyek eladdig egyetlen kutató figyelmét sem ragadták meg; röviden fogalmazva, lehet-e még újat mondani – a már fennálló paradigmák ismételése nélkül – a Függetlenségi Nyilatkozatról? A választ ennek a tanulmánynak a léte adja: igen, a Nyilatkozattal összefüggő történeti tudás korántsem hiánytalan, illetve kifogástalan. E tekintetben fontosnak tartom kiemelni, hogy történeti tudás alatt egyszerre értem a jog- és általános történeti tudást. A második alfejezetben rögzítetteket előrebocsátva szeretném leszögezni, hogy a dolgozat *elsősorban* a Nyilatkozat jogtörténeti jelentőségét, illetőleg alkotmányossági kérdéseit vizsgálja. Ugyanakkor meggyőződése, hogy a Nyilatkozat (jog)történeti szerepének megértéséhez nem nélkülözhető azoknak az okfolyamatoknak, körülményeknek, érdekeknek, illetve cselekvőknek a feltárása, ismerete és vizsgálata, amelyek az 1849. április 14-én tartott debreceni népgyűléshez és az ott törtétekhez vezettek. Emiatt a kutatás során törekedtem arra, hogy az utóbbiaknak megfelelő mértékben figyelmet szenteljek, így a tanulmány *másodszorban* olyan általános történeti kérdésekkel is foglalkozik, mint az 1848–49-es küzdelem politika-, diplomácia- és hadtörténeti összefüggései.

Ami a szakirodalom tapasztalatait illeti, álláspontom szerint a Nyilatkozattal összefüggő történeti tudásban vitathatatlanul túlsúlyba került a politikatörténeti megközelítés. Ennek nem kellene hogy szükségszerű következménye legyen a Nyilatkozatot érintő jogtörténeti narratíva háttérbe szorulása, bár kétségtelenül ez figyelhető meg. Olyannyira, hogy az utóbbi egy évtizedből lényegében nem is találunk olyan tudományos művet, amely *kifejezetten* a Nyilatkozat alkotmányossági kérdéseivel foglalkozik, ehelyett e kérdéskört csupán *érintőlegesen* tárgyalja egyik tanulmány. Nem véletlen, hogy a vonatkozó szakirodalom tanúsága szerint a Nyilatkozat egyes történeti kontextusait vizsgáló szerzők túlnyomórészt általános történetészek munkáira támaszkodnak kutatásaik során, a jogtörténetészek munkáira pedig csupán alig. Mindez egyúttal annak látszatát is kelt(het)i, hogy a Nyilatkozatot érintő jogtörténeti tudás megrekedt egy bizonyos szinten, miközben az általános történettudomány egyes részterületein továbbra is folynak új eredményeket felmutató kutatások a dokumentummal kapcsolatban. Valójában azonban még mindig számos jogtörténeti-alkotmányossági kérdés vár megválaszolásra a Nyilatkozatot illetően.

Ezzel összefüggésben arra is fontosnak tűnik rávilágítani, hogy az eddigi jog- és politikatörténeti vizsgálódások egyaránt számos szempontból *egyoldalúak* voltak. Ennek az egyoldalúságnak több értelmezési perspektíváját tartom elképzelhetőnek. Egyrészt vannak „standard” témák, amelyeket már számtalanszor feldolgoztak a Nyilatkozattal összefüggésben, ideértve például a Nyilatkozatot követő állam- és kormányforma kérdését, valamint a Nyilatkozattal elérni kívánt – elsősorban külpolitikai – célokat és azok sikertelenségének okait. Tapasztalataim szerint azonban, bár vannak kérdések, amelyeket a történettudomány képviselői rendszeresen napirendre vesznek, mindez nem jelenti okvetlenül azt is, hogy ezzel a történeti tudás érdemben bővülne vagy legalább revízió menne keresztül. Kutatásom során például sem történetészek, sem jogtörténetészek tollából nem találtam olyan magyar nyelvű művet, amely az 1849. évi detronizáció anyagi (tartalmi) jogszerűségének problematikáját, azaz annak kérdését feszegette volna részletesen, hogy a magyar trónöröklési tárgyú törvénycikkek alapján jogilag egyáltalán lehetséges volt-e a Habsburg–Lotaringiai-ház megfosztása a Magyar Királyság trónjától 1849 áprilisában. Ahhoz, hogy a Nyilatkozat alkotmánytörténeti jelentőségéről adekvát képet alkothassunk, álláspontom szerint megkerülhetetlen ennek és az alábbiakban ismertetett további kérdéseknek az áttekintése, amely értékes adalékokkal járulhat hozzá a Nyilatkozattal összefüggő szakirodalmi hiátusok felszámolásához.

2.2. A tanulmányban vizsgált kérdésfelvetések és a felhasznált források

A dolgozat tárgyát képező kérdésfelvetések szorosan összefüggnek azokkal a hiányosságokkal, amelyeket a kutatás során a Nyilatkozatot érintő szakirodalomban tapasztaltam, egyúttal meghatározzák azokat a forrástípusokat is, amelyekre e tanulmány elkészítése alkalmával támaszkodtam. Ahogy arra az előző alfejezetben már utaltam, a dolgozat középpontjában a „magyar nemzet Függetlenségi Nyilatkozata” alkotmánytörténeti jelentőségének új megközelítése áll. Terjedelmi keretek miatt ez három nagyobb kérdéskört foglal magában, két fejezetbe tömörítve. *Egyrészt* mintegy bevezetésként figyelmet szentelek néhány, a Nyilatkozathoz és az 1848–49-es küzdelemhez kapcsolódó terminológiai problémának. *Másrészt* a dolgozat legfontosabb kérdéskörként vizsgálom a Nyilatkozat alkotmányossági dilemmáit, amelyek két részterületre oszlanak: az alaki, valamint anyagi jogszerűség témakörére. Az alaki jogszerűség kapcsán a kérdéskör jellegénél fogva elkerülhetetlen a Nyilatkozat elfogadásához vezető folyamat bemutatása, ennek azonban nem eseménytörténeti, hanem más szempontból van jelentősége. Egyfelől az egymást követő stációk kapcsán nem azok pusztá leírására, hanem kritikai megközelítésére, az eljárásjogi aggályokra fókuszálok, kiemelve a szakirodalomban ezzel összefüggésben tapasztalható ellentmondásokat. Másfelől az eljárásjogi problémák vázolásán keresztül igyekszem megvilágítani azokat a körülményeket, amelyek miatt alappal állítható, hogy a Nyilatkozat bizonyos értelemben az olmützi alkotmányhoz hasonló, oktrojált politikai manifesztum volt, amelyben nem a magyar nemzet egésze, hanem csupán Kossuth Lajos kormányelnök és a vele rokonszenvező képviselők politikai meggyőződése tükröződött. Az anyagi jogszerűség kérdése kapcsán az előbbi alfejezetben rögzítettekre figyelemmel azt vizsgálom, hogy a trónöröklési törvények tükrében jogilag volt-e lehetsége a nemzetgyűlésnek a detronizációra, vagy sem.

Ami a felhasznált forrásokat és azok típusait illeti, *a kutatás során* törekedtem arra, hogy azonosítsam a témában meghatározó kutatókat és mértékadó műveiket, azaz a rendelkezésre álló másodlagos forrásokat. Ez ugyanakkor több szempontból csupán a kiindulópontot jelentette számomra. *A tanulmány elkészítésekor* igyekeztem ugyanis elkerülni azt a hibát, hogy 1849-től mint múltbeli cselekvők és cselekedeteik által alkotott *történeti kontextustól* eltávolodva csupán egyes történészi, jogtörténészi álláspontok szisztematizálásába bocsátkozzak. Fontosnak tartottam, hogy visszanyúljak azokhoz az egyéni elbeszélésekhez, visszaemlékezésekhez is, amelyek a kortársak tollából származnak. Szeretném egyúttal hangsúlyozni, hogy ebben a tekintetben sem elégedtem meg az emlékiratok, beszédek, levélrészletek stb. pusztá idézésével, hanem tudatosan igyekeztem egymással ütköztetni azokat, amelyek ugyanazon eseményhez, történéshez kapcsolódtak. Ezek az autentikus (elsődleges) források különösen az alaki jogszerűség problematikáját tárgyaló alfejezet keretein belül vizsgált olyan kérdések tekintetében jutottak fokozott jelentőséghez, mint például a debreceni nemzetgyűlés politikai összetétele, illetőleg a Nyilatkozat

fogadtatása, amelyeknél a történeti tudásban a legtöbb ellentmondást érzékeltem. Az elsődleges források közé sorolom az anyagi jogszerűséggel összefüggésben a dolgozatban áttekintett törvénycikkeket is. A fentiekre tekintettel a felhasznált források köre több értelemben is sajátos egyveleget alkot. Egyrészt vegyülnek bennük az elsődleges és másodlagos források. Ezzel összefüggésben szeretném megjegyezni, hogy a választott téma jellegénél fogva e tanulmány keretei között nem éreztem szükségét külhoni művek áttekintésének. Másrészt a források kronológiai spektruma százhetvenöt évet fog közre, benne napjaink legfrissebb tanulmányaitól a szabadságharcra szinte egykorú művekig.

3. TERMINOLÓGIAI PROBLÉMÁK, HIÁNYOSSÁGOK ÉS ELLENTMONDÁSOK

3.1. Forradalom és szabadságharc? Az 1848–49 közötti küzdelem jogi szempontból

Jelen dolgozat érdemi tartalmára térve célszerűnek tartok első lépésként tisztázni néhány terminológiai problémát. Mindezt elengedhetetlennek érzem a Nyilatkozat alaki és anyagi jogszerűségének, történeti szerepe megértéséhez, egyidejűleg azonban ahhoz is szükséges, hogy a tanulmányban alkalmazott, a szakirodalomtól eltérő terminológia mögötti logika érthetővé váljon. Mint az egész témának az alapja, úgy vélem, először a bécsi udvarral szemben 1848–49 között vívott küzdelem jogi minősítésének érdemes figyelmet szentelnünk. A magyar nyelvű szakirodalom eddigi tapasztalataim szerint osztatlanul az „1848–49-es forradalom és szabadságharc” megnevezést alkalmazza e fegyveres konfliktusra, amely azonban korántsem helytálló és álláspontom szerint tarthatatlan. Ennek oka, hogy 1848 és 1849 története nem osztható fel egyszerűen a márciusi forradalomra, majd szeptembertől a szabadságharcra. E megközelítés tévesen azt a látszatot kelti, mintha a forradalmat közvetlenül a szabadságharc stációja követte volna, holott az csak több mint egy évvel a márciusi forradalom után, a trónfosztás és a függetlenség 1849. április 14-én történt kinyilvánításával vette kezdetét. A Magyar Királyság területe azonban már 1848 szeptembere óta hadszíntér volt.² 1848–49 mint történettudományi fogalom elnevezésének dilemmája tehát abban a problémában gyökerezik, hogy a márciusi forradalom és 1849 áprilisa közötti időszakban nem szabadságharcra, hanem egy *más típusú, célú* küzdelemre került sor. Ha ez a gondolatmenet mindössze megkérdőjelezi az „1848–49-es forradalom és szabadságharc” megnevezés elfogadhatóságát, akkor az egykorú és közel egykorú források egyenesen kihúzzák

2 HERMANN Róbert: „»Tenni kevés, de halni volt esély«. Az 1849. évi nyári hadjárat” *Had-történelmi Közlemények*, 1999/2. 1.

alóla a talajt. Elegendő idéznünk a Debrecenbe menekült képviselőház 1849. január 13-án hozott határozatának első pontját: „[...] a magyar nemzet nem valami új jogok megnyerése, hanem csupán királyi esküvel is biztosított s most hitszegőleg fegyveresen megtámadott ezredéves országos létele, önállása s alkotmányosságának megvédése végett kényszerül az *önfenntartás* természeti törvényénél fogva szinte fegyveresen ellentállani [...]”.³

1871-ben Horváth Mihály hasonlóképp értékelte az 1848 szeptembere és 1849 áprilisa közötti küzdelmet. Rámutatott, hogy a harcot nem a nemzet, hanem a dinasztia kezdeményezvén, a nemzet csupán megtámadott jogai és alkotmánya védelmében, azaz *önvédelemből* ragadott fegyvert.⁴ Több mint egy évtizeddel később Gellich Richárd is azt hangsúlyozta, hogy a magyar nemzet fegyveres küzdelme uralkodódinasztájával szemben a magyar állam egységének és területi integritásának védelme érdekében zajlott, az elsődleges cél tehát az ország alkotmányos jogainak megtartása volt. Egyetérthetünk azon megállapításával, miszerint „mindenki, ki az 1848-49-diki magyarországi eseményeket ismeri, visszautasítja a magyarok forradalmi irányát, mely itt sehol sem volt található a küzdelem kezdetén”.⁵ Ezzel egyezően vélekedik Hermann Róbert is. Szerinte a küzdelem magyar részről kezdetben csupán rendkívül korlátozott célokkal rendelkezett, hiszen az csupán a békés körülmények helyreállítása végett folyt, amely lehetőséget teremtett volna a polgári átalakulás folytatására az áprilisi törvények alapján.⁶ A konfrontáció mögött tehát eredendően nem a teljes állami függetlenség kivívása iránti törekvés állt, hanem azt a bécsi udvarnak a magyar alkotmányos jogok elleni támadása váltotta ki. A „forradalom és szabadságharc” hiányos megnevezése tehát határozottan felülvizsgálatot igényel, hiszen 1848 és 1849 között a március 15-i forradalmon és a négy hónapon keresztül vívott szabadságharcon kívül több mint hét hónap önvédelmi harcra került sor. E számadatok alapján a „forradalom és szabadságharc” valójában nagyjából és eredeti célját tekintve nem volt más, mint egy, az ország határain kívülről érkező támadást elhárító fegyveres küzdelem, amely az önvédelem erkölcsi fundamentumát feladva idővel szabadságharccá radikalizálódott. Az eddigiekre tekintettel jogi/jogtörténeti szempontból az volna adekvát, ha a „forradalom és szabadságharc” helyett az „1848–49-es küzdelem” terminusát alkalmazná a történettudomány azokban az esetekben, amikor az 1848 és 1849 közötti eseménysorozatot *egységes* elnevezéssel illeti.

3 HORVÁTH Mihály: *Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc* (Budapest: Gondolat 1986) 277.

4 HORVÁTH Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. Második kötet (Pest: Ráth Mór 1871)

5 GELLICH Richárd: „A magyar függetlenségi harc jellege és jelentősége” *Ország-Világ*, 1885/11. 171.

6 HERMANN, 2. l. 1.

3.2. *Határozat, nyilatkozat vagy törvénycikk? A Függetlenségi Nyilatkozat formai kérdései*

A terminológiai kérdéseket tárgyaló fejezet másik nagyobb szerkezeti egységét egy egészen sajátos témakörnek kívántam szentelni, amely az elmúlt százötven év történeti kutatásaiban rendkívül csekély súllyal kapott helyet, és amely jóllehet a Függetlenségi Nyilatkozat történeti szerepének értékelése szempontjából sem elhanyagolható jelentőséggel bír. E témakör középpontjában annak kérdése áll, hogy a Nyilatkozat jogi szempontból minek tekinthető. Ennek vizsgálatához jelentős mértékben Révész Imre történésznek egy 1955-ben megjelent tanulmánya jelentett motivációt.⁷ Révész némi túlzással „elemi fogalomzavarról” számolt be a Nyilatkozattal összefüggésben, amely meggyőződése szerint nem csupán a régebbi, hanem az „újabb” köztudatra, valamint a történetírásra egyaránt jellemző volt. Révész hipotézise arra vonatkozott, hogy a szakmai és közéletben a Nyilatkozatot illetően rendkívül változatos hivatkozásokkal lehet találkozni, amelyek során a „határozat”, a „nyilatkozat” és a „nyilatkozvány” kifejezéseket felváltva, mintegy egymás szinonimájaként használták, és ezzel egyidejűleg összemosták⁸ az 1849. április 14-én született képviselőházi határozatot a magyar nemzet Függetlenségi Nyilatkozatának végleges szövegével, amelyet 1849. április 19-én délután mutattak be a képviselőházban.⁹ Mindezt Révészt amiatt kifogásolta, mert azt az álláspontot képviselte, hogy a kortársak Kossuthhoz hasonlóan a Nyilatkozat tekintetében következetesen különbséget tettek az április 14-i indítvány (és az azt elfogadó határozatok), valamint az indítvány ötödik pontja alapján összeült háromtagú választmány által fogalmazott nyilatkozat között.¹⁰ Révésznek az volt a feltevése, hogy a kortársak „függetlenségi nyilatkozat” alatt nem az április 14-i határozatot, hanem az április 19-i dokumentumot értették. Ez a feltevés azonban egykorú források alapján falszifikálható.

Egyfelől némi pontosításra szorul az április 14-i eseménysorozat, mivel e napon formálisan nem egyetlen, hanem valójában több határozat született, bár tartalmilag valamennyi Kossuth indítványával függött össze. Mindezt megerősíti Kossuth aznap elhangzott beszéde, amelyet Horváth Mihály teljes terjedelmében idéz.¹¹ Ebben maga a kormányelnök is „netán ma hozandó határozatok”-ról szólt.¹² A képviselők Horváth leírása alapján Kossuth öt pontból álló, a dinasztia trónfosztására vonatko-

7 Révész Imre: „A Függetlenségi Nyilatkozat viszontagságai. Szövegtörténeti és szövegkritikai vizsgálatok” *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 1955/1–2. 83–111.

8 Révész, 7. l. 84.

9 Révész, 7. l. 100.

10 Révész, 7. l. 84.

11 Horváth, 3. l. 307–321.

12 Horváth, 3. l. 319.

zó indítványát pontonként külön-külön fogadták el ünnepélyes felállással.¹³ Az első három pontot vita nélkül támogatták, így „az elnök a határozatokat az indítványok három első pontjára nézve, ezek értelmében, a ház és a hallgatóság helyeslésétől s örömkifejezéseitől kísérve kimondotta”.¹⁴ Lényegében Horváthtal egyezően jellemzi az április 14-én történeteket a *Közlönyre* hivatkozva Madarász József képviselő is emlékirataiban.¹⁵ Fontos továbbá annak hangsúlyozása, hogy a kortársak között korántsem volt olyan egyértelmű és magától értetődő a distinkció a határozat és a Nyilatkozat között, ahogyan azt Révész állítja. Maga Kossuth sem volt konzekvens a szóhasználat tekintetében. Ugyancsak Madarász emlékirataiban olvashatjuk szó szerinti idézésben – a *Közlönyre* hivatkozva, bár a Horváth által megosztotthoz képest lényegesen rövidebb terjedelemben, s eltérő tartalommal – Kossuth 1849. április 14-én elhangzott beszédét. E szerint Kossuth indítványa végén úgy fogalmazott, hogy „ezekben [az indítvány pontjaiban] csak elveket mondtam ki, nem az egész *nyilatkozatot*, ezeket a *határozatban* kell formulázni, azért 5-ször az elveknek *nyilatkozatba* foglalása, 3 tagból álló bizottmányra bizassék”.¹⁶ Ebben az egy mondatban a „nyilatkozat” kifejezés két értelemben bukkan fel: egyfelől elvont értelemben, mintegy tulajdonnévként Kossuth a trónfosztás és a függetlenség proklamációját tartalmazó dokumentum *elnevezését* értette alatta (második tagmondat), nem annak formáját. Másfelől viszont a harmadik és negyedik tagmondat tükrében a nyilatkozat, sőt a határozat is azt a *végző formát, alakot* jelentette, amelyben a „nagybetűs Nyilatkozat” tartalmát Kossuth a háromtagú választmánnyal össze kívánta foglalni.

Nem csupán ekkor, hanem később sem vált logikusabbá, egyértelművé Kossuth szóhasználatát. 1849. április 20-án, azaz már a Függetlenségi Nyilatkozat elkészülte utáni napon (!) kelt levelében, amelyet a Békés megyei állandó bizottmányhoz írt, a „nyilatkozat” és a „határozat” kifejezéseket például egymás szinonimájaként használta. Erre enged következtetni a levél következő része: „[...] a nemzetgyűlés a néptől vett hatalmánál fogva meghozta hazánk függetlenségi *határozatát*, melyet ezen törvényhatósággali közhírré tétel s ahhozi alkalmazkodás végett [...] küldöm meg.”¹⁷ Ez a levél amiatt érdekes, mert a Nyilatkozat erre a napra már elkészült, emiatt Révész hipotézisét figyelembe véve érthetetlennek tűnik, hogy Kossuth miért határozatként és miért nem Nyilatkozatként hivatkozott a dokumentumra. Nem volt külön azonban a megyei állandó bizottmány sem, amely a Nyilatkozat jegyzőkönyvbe vétele előtt rögzítette, hogy a „*függetlenségi határozatot*, mint a nemzetnek [...] drága okiratát szórul szóra jegyzőkönyvbe iktattatni [...] rendeli”.¹⁸

13 HORVÁTH, 3. lj. 320.

14 HORVÁTH, 3. lj. 320.

15 MADARÁSZ József: *Emlékirataim 1831–1881*. (Budapest: Franklin-Társulat 1883) 231–235.

16 MADARÁSZ, 15. lj. 232. A kiemelések tőlem származnak.

17 JÁROLI József: *Olvasókönyv az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez*. (Gyula: Békés Megyei Levéltár 1998) 220. A kiemelés tőlem származik.

18 JÁROLI, 17. lj. 221. A kiemelés tőlem származik.

A honvédség operációs naplója ellenben tartózkodott attól, hogy forma szerint megnevezze az április 14-i döntéseket, mivel csak ennyit jegyeztek le benne: „E hó 14-ikén a debreczeni országgyűlés kinyilatkoztatta, hogy Magyarország felszabadult a Habsburg-lotharingiai dinasztia uralma alól [...]”.¹⁹ Önmagában ezek az egykorú forrásokból származó idézetek elegendőek annak megkérdőjelezésére, hogy Kossuth és a kortársak szóhasználata következetes volt a Nyilatkozat kapcsán.

Ami viszont még egy rendkívül érdekes, ám a szakirodalomban gyakorlatilag egyáltalán nem vizsgált kérdés, az az, hogy a Nyilatkozatról alig találunk bárminemű információt jogtörténeti forrásokban. Ennek a látszólag jelentéktelennek tűnő kérdésnek rendkívül meghatározó jelentősége van. A Nyilatkozatot ugyanis az abban foglalt „rendelkezések” (helyesebben talán inkább kinyilatkoztatások, deklarációk) miatt törvénycikknek kellett tartalmaznia, máskülönben ipso facto alkalmatlan lett volna az általa célzott joghatások kiváltására, például a dinasztia trónfosztására, mivel a Habsburg–Lotaringiai-ház magyar királyi méltósága és a magyar trónra tartott igénye négy különböző törvénycikk normáin alapult. Törvénycikket pedig egy egyszerű politikai nyilatkozat vagy országgyűlési határozat nem derogálhatott, csak egy másik törvénycikk. Ennek lett az eredménye a *Közlöny* tanúsága szerint az április 19-én született 1849. évi II. tc., amelynek a hitelesítésére április 24-én került sor.²⁰ 1849 jogalkotását azonban utóbb az azokkal szembeni eljárásjogi és tartalmi problémák miatt nem tekintették a történeti alkotmány részének, emiatt az teljes egészében kimaradt például a Márkus Dezső szerkesztésében megjelent *Corpus Iuris Hungarici*ből is.²¹ Noha a *Közlöny*ben is megjelentették, az egykorú források alapján úgy tűnik, hogy a köztudatba nem sikerült begyűrűznie annak a ténynek, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat elméletileg több volt, mint egy egyszerű országgyűlési határozat. Sem politikusok, sem honvédtisztek, sem maga Kossuth nem hivatkozott soha törvénycikként a Nyilatkozatra. Ehelyett a Nyilatkozat formáját illetően többnyire a „határozat” megnevezés tűnik elterjedtnek.²² Ennek oka számomra eddig megfejtethetlen, a továbbiakban viszont nem kívánom ennél részletesebben vizsgálni e tanulmány keretei között.

- 19 STEIER Lajos: *Az 1849-ik trónfosztás előzményei és következményei* (Budapest: Genius 1929) 221.
- 20 BÉNYEI Miklós: „A függetlenség napja: 1849. április 14.” in: RADICS Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXV.* (Debrecen: 1998) 159.
- 21 Vö.: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Iuris Hungarici – Magyar Törvénytar. 1836-1868. évi törvénycikkek* (Budapest: Franklin-Társulat 1896)
- 22 HERMANN Róbert: „Molnár Ferdinánd alezredes memorandumai (Adalékok az 1849. április 14-i trónfosztás fogadtatásának történetéhez)” *Magyar Tudomány*, 1993/11. 1403.

4. AZ ALKOTMÁNYOSSÁG (JOGSZERŰSÉG) KÉRDÉSE

Ahogy arra már többször utalást tettem, a Függetlenségi Nyilatkozat alkotmányosságának két dimenzióját tartom elkülöníthetőnek: az alaki és az anyagi jogszerűség problematikáját. Az előbbi vonatkozásában eljárási szempontból keresek választ arra a kérdésre, hogy a Nyilatkozathoz vezető út mennyiben vet(ett) fel jogszerűségi aggályokat. Az alaki jogszerűség vizsgálata lényegesen összetettebb, mint az anyagi jogszerűségé, hiszen míg utóbbi esetében alapvetően a magyar történeti alkotmány négy nagy trónöröklési tárgyú törvénycikkét kell nagyító alá vennünk, addig az eljárási kérdések áttekintésénél az egyéni elbeszélések, visszaemlékezések jutnak meghatározó szerephez. Az alaki jogszerűség vizsgálatát tovább nehezíti, hogy a rendelkezésre álló elsődleges források által elmondottak nemritkán egymást kizáró ellentétben állnak egymással, emiatt szinte lehetetlen egyértelmű következtetéseket levonni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy legalább a főbb problémák ne volnának vázolhatók. A továbbiakban előbb az alaki, majd az anyagi jogszerűség témakörének szentelek figyelmet.

4.1. Az alaki (eljárási) jogszerűség problematikája

A szakirodalom egységesnek tűnik abban a tekintetben, hogy a Nyilatkozat megszületéséhez vezető út számos szempontból felveti annak kérdését, hogy a detronizáció és a függetlenség proklamációja jogszerűen történt-e. Jelen alfejezetben igyekszem áttekinteni azokat a körülményeket, amelyeket a kortársak a Nyilatkozat megalkotásával összefüggésben problémásnak találtak. Az alaki (másként eljárási) jogszerűség kérdésköre álláspontom szerint két területre oszlik: egyfelől azt az időszakot és folyamatot foglalja magában, amikor és ahogyan az olmützi alkotmány kibocsátásától, közelebbről 1849 áprilisának elejétől a nemzetgyűlés elé került a függetlenség kinyilvánításának ügye, egyidejűleg annak problematikáját, hogy az a tömeg, amely előtt a függetlenség és a trónfosztás kinyilvánításának aktusa 1849. április 14-én a debreceni Nagytemplomban végbement, mennyiben tekinthető egyáltalán nemzetgyűlésnek. Másfelől úgy vélem, az elfogad(tat)áshoz tartozik annak kérdése is, hogy hogyan viszonyult a függetlenséghez és a detronizációhoz a korabeli politikai és hadvezetés, azaz mennyiben volt *széles körben kívánt* vagy csupán a nemzetgyűlés egy szűkebb csoportja által *oktrojált* a Nyilatkozat.

4.1.1. A DETRONIZÁCIÓ ÚTJA KOSSUTH ELMÉJÉTŐL A DEBRECENI NAGYTEMPLOMBAN TARTOTT NÉPGYŰLÉSIG

A trónfosztás ideája közvetlenül az olmützi alkotmány kibocsátásában gyökerezik. Kossuth már Bem Józsefhez címzett levelében, amelyet alig néhány nappal az Olmützben történekről való tudomásszerzést követően írt a honvédtábornoknak,

úgy vélte, hogy a dinasztia e lépése miatt bármilyen megegyezés lehetősége megszakadt.²³ A miheztartás végett ehhez érdemes azt is hozzátenni, hogy a magyar hadvezetés 1848 szeptembere és december vége között többször is (több mint ötször) próbált kapcsolatba lépni a cs. kir. hadvezetéssel és az osztrák kormánnyal tárgyalások folytatása céljából, ami minden alkalommal elutasítást eredményezett.²⁴ Duschek Ferenc visszaemlékezései alapján Kossuth a detronizáció ügyét már 1849 márciusának végén felvetette az Országos Honvédelmi Bizottmány egyik ülésén, amelyet a testület ekkor leszavazott arra hivatkozással, hogy egy ilyen radikális lépésre az alkalmas időpont még nem érkezett el. Kossuth ezt követően egy időre elhagyta az ideiglenes fővárost, és a hadsereghez ment, majd visszautazása napján, április 12-én összehívta az OHB-t, ahol ismételten előterjesztette javaslatát a trónfosztásra vonatkozóan, amelyet a testület többsége ismét nem támogatott.²⁵ Olyannyira, hogy az indítvány tárgyában annak ellenére, hogy azt éjszakába nyúlóan vitatták,²⁶ nem tudtak megegyezésre jutni.²⁷ E helyütt szeretnék figyelmet szentelni egy terminológiai pontatlanság korrekciójának a „békepárt” e megnevezésével összefüggésben, mivel azt nem feltétlenül tartom adekvát történeti terminusnak. Ennek oka, hogy ez az elnevezés tévesen azt a látszatot kelti, mintha az e képviselői csoportosuláshoz tartozók minden körülmények között békekötésre törekedtek volna, holott csupán a fegyveres küzdelem radikalizálásával álltak szemben. Azok a képviselők, akik a nemzetgyűléssel tartottak Debrecenbe 1849 januárjában, a fegyveres önvédelem jogszerűségét és indokoltságát eleve nem vitatták már. Ezt a képviselőház fentiekben idézett, 1849. január 13-án hozott határozata is alátámasztja.²⁸ Bizonyos értelemben tehát a képviselőház egésze „háborúpárti” volt, ami egyidejűleg egy azon belüli „békepárt” létezését is kizárja. Erre tekintettel úgy vélem, a nemzetgyűlés két politikai csoportosulása között inkább aszerint volna érdemes különbséget tenni, hogy annak tagjai az idő előrehaladtával mennyiben köteleződtek el az addigi önvédelmi küzdelem szabadsággarccá radikalizálása, azaz a dinasztia detronizálása mellett. Az a képviselői csoport, amelyet a kortársak és a szakirodalom „békepártnak” nevez, valójában csupán a harc új szintre emelése ellen foglalt állást, nem a harc beszüntetése mellett. Ennélfogva megfelelőbb volna *mérsékeltekként* hivatkozni rájuk, szembeállítva őket az egyre szélsőséesebb nézeteket valló *radikálisokkal*.

Visszatérve a Nyilatkozat elfogadásának folyamatára, Kossuth másnap, 1849. április 13-án, látván, hogy az OHB-t hiába próbálja meggyőzni a detronizáció szükségességéről, a testületet megkerülve²⁹ a nemzetgyűlés elé vitte az ügyet, ahol zárt

23 STEIER, 19. lj. 138.

24 HERMANN, 2. lj. 1–2.

25 STEIER, 19. lj. 201.

26 STEIER, 19. lj. 201.

27 BÉNYEI, 20. lj. 149.

28 HORVÁTH, 3. lj. 277.

29 BÉNYEI, 20. lj. 149.

ülés keretében terjesztette elő javaslatát. Meglepetésére e törekvésének a képviselők többségét sem sikerült megnyernie.³⁰ Megkerülhetetlennek tartom idézni ezzel összefüggésben Pálffy János, a képviselőház első alelnökének leírását a nemzetgyűlésnek erről az üléséről, mely fontos adalékokkal szolgál a Nyilatkozat alaki jogszerűségével – egyúttal legitimitásával – kapcsolatos problémák megértéséhez. „S tagadhatatlan, hogy ezen ellenzék, ha Batthyány állhatott volna élire, Kossuthot már április 13-án a titkos [zárt] ülésben megbuktatja, *annyira ellene fordult volt már a közhangulat*, de nem lévén erélyes, népszerű és tekintélyes vezére, nem mert harcra kelni a Kossuth megszokott s *még mindig félt diktátorságával*, s noha a 13-i titkos gyűlésben annyira legyőzte passzivitását, hogy mi addig sohasem történt, Kossuthnak önmaga tett indítványát többen és nyíltan és határozottan megtámadták, s ha a kérdés akkor szavazatra bocsáttatik, bizonyosan nagy többséggel meg is bukik, mert a *képviselők 8/10-ed része ellene volt*. De ép azért, mert ezt belátta Kossuth, megszakasztotta a gyűlést azon kijelentéssel, hogy másnap nyilvános gyűlés elébe terjesztendi indítványát – s azzal kiment a tereméből.”³¹ Pálffy kivül Irányi Dániel is számszerűsítette az arányokat: 1885-ben megjelent cikke szerint 1849 áprilisában a dinasztiaival szembeni fegyveres küzdelem radikalizálását alig harminc képviselő támogatta.³² Konkrét számadatok nélkül, de ugyanezen az állásponton volt Hegyesi Márton is, aki Kemény Zsigmond, Kovács Lajos és Madarász József emlékirataira hivatkozva meg volt győződve arról, hogy a nemzetgyűlés többsége minden olyan döntést ellenzett, amely megakadályozta volna a békés megegyezés lehetőségét.³³ Meghökkenő módon Horváth Mihály ennek szöges ellenkezőjét állítja, szerinte ugyanis az április 13-i zárt ülésen magát a trónfosztást lényegileg senki sem vitatta, ennél fogva a képviselőháznak sikerült megegyeznie abban, hogy a függetlenséget a másnapi nyilvános ülésen egyhangúlag kinyilvánítják.³⁴ Horváth véleményét tekintve ugyanakkor nem világos, hogy ha a képviselőház előző este abban egyezett meg, hogy a detronizációt egyhangúlag támogatni fogják, miért volt szükség a másnapi nyilvános ülés „felduzzasztására” a debreceni néptömeggel, amely elhomályosította a képviselők többségének akaratát.

Több forrásból is részletes leírást kapunk a „függetlenség napjáról”, április 14-éről. Ezek között azonban számos különbség, sőt ellentmondás tapasztalható, amelyeknek érdemes röviden figyelmet szentelnünk. Pálffy szerint aznap reggel a képviselők megjelentek a nemzetgyűlés üléstermében, Kossuth azonban nem.

30 PÁSZTOR Emil: „Az 1849. évi Függetlenségi Nyilatkozat és a békepárt” *Honismeret*, 1996/2. 47.

31 SZABÓ T. Attila: *Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János visszaemlékezései* (Budapest: 1939) 262.

32 IRÁNYI Dániel: „A márciusi napok Debrecenben (1849)” *Ország-Világ*, 1885/11. 167.

33 HEGYESI Márton: *Bihar vármegye 1848–49-ben* (Debrecen: 2020) 139.

34 HORVÁTH, 4. ljl. 496.

Alig nyitották meg az ülést, mikor Besze János esztergomi képviselő³⁵ Kossuth megbízásából azt az indítványt terjesztette elő, hogy az aznapi ülést ne a szokásos ülésteremben (a református kollégiumban), hanem a debreceni nép érdeklődésére tekintettel a Nagytemplomban tartsák, mivel az érdeklődők a kollégiumi ülésterem karzatán nem férnek el.³⁶ Ezzel ellentétben Weisz Márton Besze János életrajzát tárgyaló monográfiájában az indítvány megtételét nem Beszének, hanem Drágos János képviselőnek tulajdonította. Pálffy elbeszélése alapján az ülés levezető elnöke, Almássy Pál ennek megfelelően intézkedett, s azok a képviselők, akik az előző nap szót emeltek Kossuth trónfosztást szorgalmazó indítványa ellen, április 14-én ellentmondás nélkül vonultak át a Nagytemplomba. Weisz viszont éppen az ellenkezőjét állítja: szerinte, mivel a „békepártiak” az ülés áthelyezésére vonatkozó felvetést hevesen elleneztek, Almássy nem intézkedett annak elrendeléséről. Az ülésteremben azonban megjelent Kossuth, ennek hatására pedig Besze szót kért. Beszédeben kiemelte, hogy „amit a mai gyűlésen mondani fogunk, ájtatos érzellemmel sóvárogja hallani a nép, amelynek képviselői vagyunk. Ami ma itt történik, kíváncsi, hogy szájról-szájra hangozzék az országban, itt alig vagyunk egypár százan, odaát pedig a nagytemplomban sok ezren váraкоznak, *felszólítom* tehát a Házat, hirdessük a valót ezerek és ezerek előtt!”³⁷ Almássy csupán ezt követően, Kossuth Besze felszólalását helyeslő bólintására döntött – Weisz szerint a képviselők egyetértése mellett – az aznapi ülés áthelyezéséről.³⁸ Lényegében ezzel egyezően rekonstruálta Horváth Mihály is 1871-ben az április 14-i ülés eseményeit. Apró különbség, hogy Horváth nem nevezi meg azt a képviselőt, akinek az indítványára Almássy elrendelte az ülés áthelyezését, ugyanakkor ő is azon az állásponton van, hogy az ülés megnyitását követően Kossuth megérkezett az ideiglenes képviselőházba.³⁹ Pálffy Weisszel ellentétben nem Drágoshoz, hanem Beszéhez köti az ülés áthelyezésére vonatkozó indítványt, továbbá azt állítja, hogy Kossuth aznap nem volt jelen a református kollégiumban, hanem már a Nagytemplomban várta a képviselőházat a szószék alatt erre létesített emelvényen.⁴⁰ A Nyilatkozattal összefüggő eljárásjogi problémák megértése szempontjából érdekes és kiemelésre méltó adalék, hogy Horváth magát az ülés áthelyezését arra vezette vissza, hogy április 14-én délelőtt „roppant néptömeg kezdé ostromolni a református főiskola ajtajait”, mivel tanúi akartak lenni a dinasztia trónfosztásának és az ország függetlensége kinyilvánításának, amely a képviselőház e tárgyban tartott zárt ülését követően az előző este közhírré tétetett.⁴¹

35 WEISZ Márton: *Besze János életrajza* (Budapest: Franklin-Társulat 1936) 264.

36 PÁSZTOR, 30. l. 47., WEISZ, 35. l. 263.

37 WEISZ, 35. l. 264. A kiemelés tőlem származik.

38 WEISZ, 35. l. 264.

39 HORVÁTH, 4. l. 497.

40 SZABÓ T., 31. l. 263.

41 HORVÁTH, 4. l. 497.

A források között nincs vita abban, hogy mire a képviselők megérkeztek a Nagytemplomba, az már olyannyira tömve volt – Pálffy szerint⁴² Madarász László által toborozott – érdeklődőkkel, hogy a képviselők közül sokan be sem fértek, és akik mégis be tudtak jutni, azok szétszórta, padokon vagy a tömegben állva találtak maguknak helyet. Kossuth „e sajátságos kinézésű s elemű gyűlésnek az elnök általi megnyitása után megtette indítványát, megfosztandót a magyar tróntól, s száműzendőt örök időre a Habsburg-Lotharingiai dinasztiát a magyar földről”.⁴³ Kossuthnak a Nyilatkozat megszületésében betöltött központi szerepének érzékeltetése végett érdemes arra is rávilágítani, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat végső szövegének megfogalmazását végző bizottságba Almássy az április 14-i „ülésen” Szacsvey Imrén és Gorove Istvánon kívül Kossuthot javasolta, amit a „nemzetgyűlés” lelkesen támogatott.⁴⁴ Fontos megjegyezni, hogy nem egyszerűen a honpolgárok részvétele jelentett problémát az április 14-i döntéshozatalban, hanem az, hogy Kossuth szónoklata miatt a racionalitás helyett a nép szenvedélye uralkodott a Nagytemplomban.⁴⁵ Emiatt az aznapi ülést Kemény Zsigmond inkább népgyűléshez,⁴⁶ Deák István pedig tömegtüntetéshez hasonlította,⁴⁷ mint nemzetgyűléshez.

A „békepártiak” közül visszaemlékezéseikben sokan arra hivatkoztak, hogy a Nyilatkozatot a nép haragjától való félelmükben szavazták meg.⁴⁸ Márki nem menti fel a Nyilatkozat ellenzőit az annak elfogadásával járó felelősség alól. Szerinte tüntetőleg távol kellett volna maradniuk a Nagytemplomban tartott népgyűléstől, ehelyett „átvitte őket a félenkség vagy a kíváncsiság”.⁴⁹ De ha már átvonultak – írja Márki –, a templom megfelelő környezet lett volna arra, hogy óvatosságra intse a „józanészű és vallásos népet”, amelyet adott esetben arra is rá lehetett volna venni, hogy a trónfosztást ne támogassa.⁵⁰ Salamon Ferenc röpiratban marasztalta el a „békepárt” képviselőinek tétlenségét, egyúttal rámutatott arra, hogy „a házszabályokra hivatkozni nem jelentett annyit, hogy a felszólalók fejét mindjárt levágja a nyaktiló, [...] ellenben egy okos szó, ha a tizenkettedik órában ejtik is ki, sokkal több jeles főt mentett volna meg a golyótól és a kötélről”.⁵¹ Ebben kétségkívül igaza

42 SZABÓ T., 31. lj. 263.

43 SZABÓ T., 31. lj. 263.

44 MADARÁSZ, 15. lj. 234.

45 BEKSICS Gusztáv – MÁRKI Sándor: *A modern Magyarország (1848–1896)*. (Budapest: Athenaeum 1898) 278.

46 BEKSICS-MÁRKI, 45. lj. 280.

47 DEÁK István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–1849-ben*. (Budapest: Gondolat 1983) 234.

48 VÁGVÖLGYINÉ BENE Orsolya: „A békepárt megítélése a dualizmus korában” in: SZVIRCSEK Ferenc (szerk.): *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXIV*. (Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeum Igazgatósága 2000) 41.

49 BEKSICS-MÁRKI, 45. lj. 278.

50 BEKSICS-MÁRKI, 45. lj. 280.

51 BEKSICS-MÁRKI, 45. lj. 280–281.

volt: a későbbiekben említett példák alapján azokat, akik a Függetlenségi Nyilatkozat ellen szót emeltek, elítélték ugyan, de megmenekültek a haláltól. Irányi Dániel – aki egyúttal a nemzetgyűlés jegyzőjeként volt jelen az 1849. április 14-én tartott „ülésen”⁵² – ugyanakkor úgy véli, hogy a megegyezésre hajló képviselők feltehetőleg Kossuth tekintélye, valamint a hazafias érzületű debreceni polgárság nyomása miatt nem merték határozottan képviselni álláspontjukat. Madarász József országgyűlési képviselő érezhetően cinikus módon emlékirataiban más okokra vezette vissza azt, hogy a mérsékeltek miért szavazták meg a trónfosztást. Szerinte eleve „agyon kellett ijedve lenniök a békepártiaknak” a szavazás alkalmával, s „hajuk szála áll ég felé rémületökben, nem annak elhatározására, de csak a gondolatra is, hogy az osztrák lothringi ház az uralkodásból kizáratik és száműzetik”.⁵³ Madarász szerint két okból nem tiltakoztak mégsem a detronizáció ellen. Egyfelől azért, mert aggódtak amiatt, hogy ellenszegülésük esetén később már nem alkalmaznák őket hivatalnokként, „ez szennyes önérdék”, írja Madarász.⁵⁴ Másfelől azért, mert ha támogatják azt, jó eséllyel részt vehetnek az új kormányban és hivatalokban, ezáltal lehetőségük nyílik belülről megbuktatni a kormányzatot, „ez csalás, árulás” Madarász szerint.⁵⁵ Bármily gúnyos volt Madarász visszaemlékezése, az tény, hogy a mérsékeltek kénytelenek voltak belenyugodni a Nyilatkozat által teremtetten belpolitikai helyzetbe. Emiatt úgy döntöttek, hogy – Márki Sándor megfogalmazásában – „egyelőre elismerik az »államcsínyt«”,⁵⁶ s titokban kezdtek szervezkedni Kossuth és hívei ellen, „míg el nem érkezik az alkalmas pillanat az óvatosan lerakott aknáknak felrobbantására”.⁵⁷ Kossuth viddini levele tükrében azonban e szervezkedések mégsem voltak annyira titkosak, hiszen a kormányzó-elnök tisztában volt velük,⁵⁸ annál is inkább, mivel az ellene és politikai törekvései ellen szerveződő képviselőket régóta el akarta lehetetleníteni. Visszaemlékezéseiben magát a Nyilatkozatot is ennek eszközeként értelmezte: „[Debrecenben] egy párt a követett bölcs unalomból oly veszélyesen kezdett intrikálni, hogy nemzetünknek s nemzetünk becsületének érdekében le kellett a gyáva árulás hídját égetnem végképp a függetlenségi nyilatkozattal, melyet a nép lelkesedéssel s annyi erőfeszítési készséggel fogadott...”⁵⁹ A Nyilatkozat azonban ennél sokkal összetettebb következményekkel járt, amelyek túlmutattak a belpolitikai csatározásokon, és hosszú távon lényegesen hátrányosabbak voltak, mint azt Kossuth gondolta vagy gondolhatta.

52 MADARÁSZ, 15. lj. 233.

53 MADARÁSZ, 15. lj. 233.

54 MADARÁSZ, 15. lj. 233.

55 MADARÁSZ, 15. lj. 233.

56 BEKSICS-MÁRKI, 45. lj. 282–283.

57 IRÁNYI, 32. lj. 167.

58 PÁSZTOR, 30. lj. 45.

59 SEBES Katalin – TÓTH Gyula (szerk.): *Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól*. I. kötet. (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1978) 205. A kiemelés tőlem származik.

4.1.2. A NYILATKOZAT JOGHATÁSAI

A Nyilatkozat azzal, hogy annak utolsó előtti bekezdésében a dinasztíával meg-egyezésre törekvőket hazaárulókká nyilvánította, kétségtelenül ellehetetlenítette a mérsékelt képviselők saját politikai meggyőződésének megfelelő cselekvési lehetőségeket, és más út nem maradt számukra, mint az immáron *függetlenségi harccá* vált küzdelem támogatása vagy a képviselői megbízatásukról való lemondás. „Ezzel minden kötelék, egy kiegyezés minden lehetősége’ megszakadt. Amíg csak egyetlenegy magyar él, ez az ország sohasem fog az esküszegő osztrák háznak, nemes népei fojtogatójának kezet nyújtani. Inkább késhegyig menő háború, az utolsó csepp vérig” – írta Kossuth a Nyilatkozatról.⁶⁰ Ehhez viszont azt is hozzá kell tenni, hogy a bécsi udvar eleve nem volt hajlandó „lázadókkal” egyezkedni, így a békés rendezés lehetősége kezdettől fogva csupán elméleti síkon létezett.⁶¹ Retorika ide vagy oda, a Nyilatkozat következtében a honvédeknek sem maradt más opciójuk, mint halálukig harcolni, máskülönben dezertőrré váltak volna a magyar rezsim szemében. Ugyanakkor azokat a tiszteket, akik 1849. április 14-e után is a honvédség szolgálatában maradtak, a bécsi udvar felségsértés büntettségével vádolta.⁶² Ugyanezen vád alá esett a szabadságharc leverése után lényegében bárki, aki a Függetlenségi Nyilatkozat elkészítésében, kihirdetésében vagy terjesztésében részt vett. Erre több személy is említhető példaként. Szacsavay Imrét, aki a képviselőház jegyzőjeként részt vett a Nyilatkozat szerkesztésében (s akinek a neve emiatt magán a Nyilatkozaton is feltüntetésre került), e tetteért letartóztatták, halálra ítélték, majd 1849. október 24-én kivégezték.⁶³ Szombathelyi Antalt, Békés Vármegye alispánját azért tartóztatta le Haynau felségsértés vádjával, mert ő hirdette ki a megyeháza előtti téren 1849. április 29-én a trónfosztó határozatot. Tetteért először halálra ítélték, majd a büntetést később várfogságra változtatták, vagyonát elkobozták.⁶⁴ Hasonló sorsra jutott Rázel József római katolikus plébános is, akit a szabadságharc leverését követően azért hurcoltak meg, mert a gyulai Anya-templomban ő hirdette ki a Nyilatkozatot.⁶⁵ Tuza Csilla mutatott rá arra, hogy azok, akik a függetlenség kinyilvánítása után állami hivatalt vállaltak, többé már nem számíthattak arra, hogy állami szolgálatban maradnak. A bécsi udvar ugyanis e hivatalnokokat – amennyiben nem bizonyították, hogy 1848–49 között lojálisak maradtak a dinasztíához, vagy olyan kormányok alatt dolgoztak, amelyeket még a király nevezett ki vagy egyébként

60 STEIER, 19. lj. 138.

61 HERMANN, 2. lj. 2.

62 HERMANN Róbert: *Kecskeméti a szabadságharcban IV. Gáspár András honvédtábornok.* (Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma 2007) 75.

63 HEGYESI, 33. lj. 43.

64 JÁROLI, 17. lj. 244.

65 JÁROLI, 17. lj. 250.

elismert⁶⁶ – felségsértőnek tekintette, s a hivatali állást arra hivatkozással tagadták meg tőlük, hogy azok, akik egyszer már elárulták, nem szolgálhatják ugyanazt az uralkodót.⁶⁷ Különös módon ugyanezen megítélés alá estek azok is, akik az eredetileg elvállalt hivatal utóbb betegség vagy más körülmény miatt végül ténylegesen nem töltötték be.⁶⁸

Nem sorolható azonban a Nyilatkozat következményei közé az orosz intervenció, ahogy azt a kortársak hitték.⁶⁹ Hegyesi Márton mutatott rá, hogy a bécsi udvar egyfelől már márciusban katonai segítség iránti kérelemmel fordult a cári udvarhoz,⁷⁰ amikor a detronizációnak még csupán a szándéka alakult ki Kossuthban. Másfelől az orosz csapatok bevonulását az osztrák kormány április végén még azelőtt kérte, hogy tudomást szerzett volna a trónfosztás tényéről, annak híre ugyanis 1849. május 2-án érkezett Bécsbe.⁷¹ Horváth Mihály is megerősíti ezt a megállapítást.⁷² Nem sikerült viszont mindazt elérni a Nyilatkozattal, amit Kossuth szeretett volna: az európai hatalmak nemhogy nem ismerték el a Magyar Királyságot a Habsburgoktól független, önálló államként, hanem a trónfosztással a magyar politikai vezetés elvesztette az európai hatalmak,⁷³ sőt a bécsi nép szimpátiáját is a legalsóbb rétegekig. Mindezt tükrözi az is, hogy a dinasztia kevesebb mint egy hónappal a trónfosztást követően már nyugodtan visszaköltözött Olmützből a császárvárosba.⁷⁴

4.1.4. A „DÉCHÉANCE” FOGADTATÁSA POLITIKAI ÉS KATONAI KÖRÖKBEN

Sokat elárul arról, hogy a politikai és hadvezetés hogyan gondolkodott a trónfosztásról, az, ahogyan az április 14-i „nemzetgyűlési” határozatot fogadták. A hivatalos álláspont szerint a nép az országban gyakorlatilag mindenütt „leírhatatlan örömmel, hazafiúi lelkesedéssel” fogadta a trónfosztás hírét, legalábbis a vármegyék jellemzően ilyenekről és ehhez hasonlókról számoltak be.⁷⁵ A valós helyzet azonban ennél lényegesen diverzifikáltabb volt. Kutatásaim során a politikai és hadvezetés köréből szinte csak olyan forrásokat találtam, amelyek kárhoztatták a detronizációt. A függetlenség kinyilvánításának erőltetésével szembeni ellenérzése kifejezéseként olyan nevek távoztak a kormányból és a közéletből, mint Deák Ferenc, Ghyczy

66 TUZA Csilla: Állami szolgálat, közszolgálat a 19. század közepén. Egy készülő abszolutizmuskori személyügyi adatbázis. *Századok*, 2016/5. 1343.

67 TUZA, 66. lj. 1343.

68 TUZA, 66. lj. 1343.

69 RAÁB Renáta: A magyar szabadságharc a korabeli dán sajtóban. *Századok*, 1999/6. 1306.

70 HEGYESI, 33. lj. 140.

71 HEGYESI, 33. lj. 140.

72 HORVÁTH, 3. lj. 331.

73 HEGYESI, 33. lj. 24.

74 HEGYESI, 33. lj. 141.

75 Lásd például Bihar vármegyére nézve HEGYESI, 33. lj. 144., Békés vármegyére JÁROLI: 17. lj. 220.

Kálmán, valamint Eötvös József.⁷⁶ Pálffy János, noha a képviselőház első alelnökévé választása alkalmával még amellet érvelt, hogy politikai pályafutásán a magyar nemzet függetlensége iránti törekvése vezérelte, Kossuth radikalizmusa miatt később mégis lemondott tisztségeiről, mondván, „Kossuth letért a 48-as politika és a »politikai józanság« útjáról».⁷⁷ Pásztor Emil szerint a mérsékeltek politikai csoportosulása egyenesen politikai öngyilkosságnak tartotta e lépést, amely „a szabadság ügyére nem életet, hanem halált fog hozni».⁷⁸ Kazinczy Gábor, a mérsékeltek egyik vezéralakja⁷⁹ a Nyilatkozat elfogadásának másnapján megjegyezte, hogy e lépéssel a nemzetgyűlés átlépte az alkotmányos élet egyik Rubiconját, ahonnan már nem lehet visszalépni.⁸⁰ A Nyilatkozatot kifejezetten elítélte Szemere Bertalan,⁸¹ sőt későbbi kormányának összes tagja egy kivételével.⁸² Beöthy Ödön, Bihar vármegye főispánja, mikor értesült a Nyilatkozatról, annak felolvasását végig sem hallgatta, sőt közben kalapját indulatosan a földre dobta.⁸³ Ő volt az is, aki főispáni tisztségéről történő lemondása alkalmával Kossuth és elvbarátai szemére vetette, hogy a Nyilatkozattal „elersztettétek a kutyát a láncról».⁸⁴ Sőt, Beöthy a Nyilatkozat visszavonására a nemzetgyűlésben pártot igyekezett létrehozni, e célból még Nyáry Pállal, az OHB – a bécsi udvarral való megegyezésre hajló – tagjával is kapcsolatba lépett, holott e törekvés a Nyilatkozat értelmében hazaárulásnak minősült.⁸⁵ Titokban más „békepárti” politikusok is szervezkedni kezdtek a Nyilatkozat visszavonására iránt, ideértve Kazinczy Gábort, Kovács Lajost és Kemény Zsigmondot.⁸⁶

Még kevésbé fogadta örömmel a hírt a honvéd tisztikar,⁸⁷ noha Kossuth a függetlenség kinyilvánítását éppen arra hivatkozással tartotta halaszthatatlannak, hogy azt a hadsereg is egyértelműen támogatja.⁸⁸ Ehhez képest Steier Lajos levéltári kutatásai alapján a hadvezetést a „decheance” (az egykorú forrásokban gyakorta ezzel a kifejezéssel hivatkoztak a trónfosztásra) egyértelműen váratlanul érte. A magyar főhadiszállásra Ludvig János kormánybiztos vitte a proklamáció hírét. Kossuthnak írt leveléből tudjuk, hogy a trónfosztást a táborban senki sem fogadta örömmel, sőt

76 KOZÁRI MÓNICA: „A Deák-párt és a Szabadelvű Párt vezető politikusainak viszonya a Habsburg-udvarral” in: MIKÓ ZSUSZANNA (szerk.): *Levéltári Közlemények* (Budapest: Archivum MNL 2016) 28.

77 PÁSZTOR, 30. lj. 46. A kiemelés tőlem származik.

78 PÁSZTOR, 30. lj. 46.

79 IRÁNYI, 32. lj. 167.

80 VÁGVÖLGYINÉ BENE, 48. lj. 41.

81 BEKSICS-MÁRKI, 45. lj. 290.

82 BEKSICS-MÁRKI, 45. lj. 290–292.

83 HEGYESI, 33. lj. 23.

84 HEGYESI, 33. lj. 24.

85 HEGYESI, 33. lj. 24.

86 GRACZA GYÖRGY: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története III.* (Budapest: Lampel Róbert kiadása 1894–1898) 404.; VÁGVÖLGYINÉ BENE, 48. lj. 45.

87 HERMANN, 62. lj. 62.

88 STEIER, 19. lj. 201.

egyesek kifejezetten fel voltak háborodva azon, hogy a honvédség megkérdése nélkül döntöttek a kérdésben, mások a honvédség szétszéledését jósolták.⁸⁹ Ugyanezt erősíti meg a honvédség április 17-én készült operációs naplója is, amely rögzítette, hogy a honvédek nem fogadták helyesléssel a döntést.⁹⁰ Az egykorú források alapján a honvéd tisztikar – Görgeihez hasonlóan – többségében egyébként is elégedetlen volt a debreceni kormány politikai tevékenységével, amelyet a hanyagnak, könnyelműnek, túlságosan elbizakodottnak tartottak.⁹¹ Végül kiválóan szemlélteti a honvédség viszonyát a detronizációhoz az a VII. hadtest törzs- és vezérkari tisztjei nevében kiadott javaslat is, amelyet április 18-án Görgeinek címezve készítettek. Ebben a honvédtisztek kijelentették, hogy „a hadseregnek legnagyobb része igazi hazaszeretettől vezéreltetve, soha, de soha egy olyan aktushoz nem fog csatlakozni, mely Magyarországra végtelen nyomort, sőt nemzetiségének teljes pusztulását vonhatja maga után, [...] minden egyes katona jogérzetével felháborítóan ellenkezik az, hogy ilyen szégyenteljes módon a kormányhoz és királyhoz fűző régi kötelékek széjjelszakittassanak”.⁹² Kérték Görgeit, hogy vessen véget annak a kormányzatnak, „mely annyira ostoba volt, hogy egy becsületesen gondolkozó hadsereg rovására egy önkényes lépésre ragadtatta magát, mely Europa szimpátiájától megfoszt és meg kell, hogy fosszon bennünket”.⁹³

4.1.5. RÉSZKONKLÚZIÓK

A kortársak – fentiekben vázolt – véleménynyilvánításai a függetlenség proklamációjával kapcsolatban kétségekívül arra utalnak, hogy a detronizáció ügye, illetőleg igénye nem alulról, a politikai vagy a hadvezetés köreiből fogalmazódott meg, hanem azt a legfelsőbb politikai szintről erőltették rá a politikai és hadvezetésre. Ugyanerre enged következtetni az is, hogy a detronizáció tárgyában való döntést – miután megtapasztalta az azzal szembeni ellenállást az OHB és a képviselőház soraiban – Kossuth előre eltervezetten nyilvános ülésre terelte, amelyet több forrás is megerősít. Annak története, ahogyan a Nyilatkozat az április 14-i népgyűlés elé került, valamint ahogyan azt a kortársak fogadták, okvetlen gyanút kelt bennünk arra vonatkozóan, hogy a Nyilatkozat nem a nemzet követelésének, hanem Kossuth személyes eltökéltségének köszönhetően született meg. Ez viszont egyúttal azt is jelenti, hogy e dokumentum nem kevésbé volt oktrojált, a többség akarásával ellenkező s emiatt felülről erőltetett, mint a gyűlölt olmützi alkotmány. Ugyanakkor Kossuth ideája egy eleve irreális prekonceptióból fakadt: az arra vonatkozó *reményből*, hogy a Habsburg-államkonglomerátumtól független Magyar Királyság gondolatát az európai nagyhatalmak egységesen és feltétlenül támogatják, másfe-

89 STEIER, 19. lj. 211.

90 STEIER, 19. lj. 221.

91 STEIER, 19. lj. 213.

92 STEIER, 19. lj. 214–215.

93 STEIER, 19. lj. 216.

lól az arra vonatkozó *hitet*, hogy a magyar nép függetlensége kivívására korlátlan lelkesedéssel és elszántsággal hajlandó fegyvert ragadni és a végsőig küzdeni.⁹⁴ Az a meggyőződés azonban, amely Kossuthot a függetlenség kinyilvánítására indította, alaptalan bizakodáson, idealizmuson, alapvetően hibás katonai és diplomáciai helyzetfelmérésen, röviden és tömören, *illúziókon* alapult. Kossuth aznapi beszéde helyett gróf Batthyány Lajos 1848 nyarának végén mondott vészjósló beszédének kellett volna 1849. április 14-én a képviselők fülében csengenie, az talán kellően elrettentette volna őket a trónfosztás kinyilvánításától: „Veszélyes körülményeink közt, úgymond, igen kevés frígyesre [szövetségesre] számíthatunk s alig van támaszunk. De van egy támaszunk, melyre biztosan számíthatunk, s ez a törvényesség ösvénye. Ha erről letérünk, [...] igen rövid illúzió után *nevetséges bukás lesz minden törekvéseink vége.*”⁹⁵ Az idő Batthyány és azok bölcsességét igazolta, akik a trónfosztást ballépésnek tartották.

4.2. Az anyagi (tartalmi) jogszerűség problematikája

Jelen tanulmány utolsó érdemi fejezetére térve a Nyilatkozat megalkotása – jogi szempontból – aggályos körülményeinek vázolását követően a továbbiakban azokat a főbb szempontokat szeretném áttekinteni, amelyek alapján a Nyilatkozat tartalmának – a trónfosztás és a függetlenség kinyilvánításának – jogszerűsége tárgyában állást foglalhatunk. Ennek megfelelően ebben az alfejezetben azon alaptörvények⁹⁶ tartalmának vizsgálatára törekszem, amelyek a Habsburg-ház öröklési jogát, illetőleg az öröklés rendjét szabályozták a Magyar Királyság trónjára vonatkozóan. A trónutódlás szisztémája a magyar történeti alkotmányon belül négy törvénycikken nyugodott: az 1547. évi V., az 1688. évi II–III., illetőleg az 1723. évi II. törvénycikken. Az 1547. évi törvénycikket hagyományosan nem szokták a trónöröklési törvények közé sorolni, mivel az még inkább egyfajta „hűségnyilatkozatként” értelmezhető,⁹⁷ semmint valódi trónutódlási normaként. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy az 1687–88. évi országgyűlésen a bécsi udvar erre (is) hivatkozva kérte a Habsburg-dinasztia trónöröklési jogának törvénycikkbe iktatását,⁹⁸ emiatt lényegét tekintve ugyanolyan fontosságú alkotmányos normának tekinthető, mint az 1688. évi,

94 SEBES-TÓTH, 59. lj. 204.

95 HORVÁTH, 3. lj. 251–252. A kiemelés tőlem származik.

96 TOLDY Ferenc: *A magyar birodalom alaptörvényei* (Pest: Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász 1866) 126–131., 162–179.; HORVÁTH Attila: „Az 1222. évi Aranybulla ellenállási joga mint történeti alkotmányunk vívmánya” in: MEZEY Barna (szerk.): *Az Aranybulla a jogtörténetében* (Budapest: Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet 2022) 104–105.

97 FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyválasztások története* (Budapest: Athenaeum 1921) 186.

98 FRAKNÓI Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen* (Budapest: Athenaeum 1922) 30.

valamint az 1723. évi törvénycikkek. Tekintettel arra, hogy a magyar trónöröklési jog történetének napjainkra – különösen a dualizmus korának történeti-közjogi kutatásainak köszönhetően – könyvtárnyi irodalma alakult ki, e helyütt kizárólag azoknak a feltételeknek az áttekintésére törekszem, amelyeknek a teljesülésére, teljesítésére a magyar királyi méltóság elnyeréséhez szükség volt.

4.2.1. A MAGYAR KIRÁLYSÁG A HABSBURGOK ÖRÖKÖS KIRÁLYSÁGÁVÁ VÁLIK – AZ 1547. ÉVI V. TÖRVÉNYCIKK VÍVMÁNYAI

Ahogy már említésre került, a Habsburg-ház örökös uralmának kezdetei a Magyar Királyságban 1547-ig nyúlnak vissza. Ebben az évben, a december elején tartott nagyszombati országgyűlés nyilvánította ki első alkalommal – az 1547. évi V. törvénycikk keretein belül – a magyar alkotmánytörténetben azt, hogy „az ország rendei és karai magukat nemcsak Ő felsége, hanem örökösei uralmának és hatalmának is örök időkre alávetették”.⁹⁹ Világosan látható, hogy ez a rendelkezés *tartalmilag* még csupán „ideológiai” előfutára volt a későbbi trónöröklési törvényeknek, amelyek már konkrétumok szintjén szabályozták egyfelől a magyar trónra jogosultak körét, másfelől a jogosultak közötti sorrendet. Ehhez képest 1547-ben a szabad királyválasztási joghoz ragaszkodó rendek¹⁰⁰ csupán annyit jelentettek ki, hogy elfogadják a Habsburgok örökös uralmát, arról azonban nem mondtak le, hogy szabadon válasszák ki a mindenkor következő magyar uralkodót a dinasztia tagjai közül. Éppen erre hivatkozva vonakodtak teljesíteni I. Ferdinánd arra vonatkozó kérését, hogy fiát, Miksát választás nélkül koronázzák meg magyar királlyá.¹⁰¹ Nem csupán ekkor, hanem évtizedekkel később sem szívélték a rendek az elekcio aktusának mellőzését,¹⁰² amelyet I. Rudolf magyar király kért tőlük az 1608-as pozsonyi országgyűlésen. Ennek hatására szólalt fel Pázmány Péter későbbi esztergomi érsek, amikor is a rendek habozását vitatta. Szerinte a rendek 1547-ben szabad királyválasztási joguknak maguk szabtak korlátokat azzal, hogy a magyar trónt nem csupán I. Ferdinándnak, hanem örököseinek is biztosították, ennél fogva nincs lehetőség mérlegelésre abban a tekintetben, hogy a trónörököst királlyá választják-e, vagy sem.¹⁰³ Pázmány érvelése ellenére a rendek még sokáig ragaszkodtak az őket megillető, *relatív*e kötött királyválasztási jog jogintézményéhez. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a Habsburgok már az 1547-től joggal támaszthattak igényt a magyar trónra halál vagy egyéb okból bekövetkező hatalomváltás esetén,¹⁰⁴ azaz

99 FRAKNÓI, 97. lj. 186.

100 HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet* III. kötet. (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1935) 99.

101 HÓMAN–SZEKFŰ, 100. lj. 100.

102 FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmányjog tankönyve* (Budapest: Franklin-Társulat 1911) 123.

103 FRAKNÓI, 97. lj. 223.

104 HÓMAN–SZEKFŰ, 100. lj. 100.

várhatták el a magyar rendek *feltétlen* lojalitását, amely a rendek önkéntes felajánlásán, alávetésén alapult.

Erre tekintettel fontos szem előtt tartanunk, hogy ami a királyi ház oldalán jogként jelentkezett, az a másik oldalról, a magyar rendek oldaláról rendkívül komoly kötelezettséget jelentett. Az 1547. évi V. törvénycikk jelentősége abban ragadható meg, hogy általa a magyar rendi országgyűlés egyoldalú kötelezettséget vállalt arra, hogy a jövőben *soha, semmilyen más* uralkodócsalád leszármazottját nem ismeri el magyar királynak, kizárólag azokat a személyeket, akik a Habsburg-ház szülöttei. A törvénycikk egyidejűleg arra vonatkozó kötelezettséget is rótt a magyar rendekre, hogy a Habsburgok uralmát mindenkor, nem csak uralkodóváltás alkalmával garantálják. A törvénycikkben semminemű megkötést nem találunk e hűséggel összefüggésben: sem időbeli korlátozást, sem olyan esetköröket, amelyek mentesítenék a nemzetet (a rendeket) a lojalitási kötelezettség teljesítése alól. Mindez egyúttal azt is jelentette, hogy a Magyar Királyság jogi értelemben már ekkor a Habsburgok örökös királyságává vált, amelyben törvény garantálta a dinasztia uralmának folytonosságát a szó szoros értelmében az idők végezetéig.¹⁰⁵ Ebből a szempontból a magyar trónöröklési rend négy oszlopát képező törvénycikkek közül ennek tulajdoníthatjuk a legnagyobb jelentőséget, ugyanis a későbbi trónöröklési törvények érdemi újdonságot már nem hoztak a magyar történeti alkotmányba. Csupán konkretizálták azt, amelynek az alapjait 1547-ben lerakták: azt, hogy a dinasztia tagjai közül kik tarthatnak igényt a magyar trónra, és milyen sorrendben, milyen feltételek mentén.¹⁰⁶ Következésképp óvatosabbnak kellene lenniük a (jog)történettudomány képviselőinek, amikor az 1547. évi V. törvénycikk jelentőségét lebecsülik. A nemzetet terhelő valódi kötelezettségvállalás, a dinasztia és uralma melletti tartós elköteleződés ugyanis ekkor keletkezett, amelyet 1688-ban és 1723-ban mindössze kiegészítőleg megerősítettek.

4.2.2. FORDULÓPONTOK HELYETT CSUPÁN PONTOSÍTÁSOK – AZ 1687/88. ÉVI ÉS AZ 1722/23. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS JOGALKOTÁSA A TRÓNÖRÖKLÉSI JOG TERRÉNUMÁN

A 17. század változékony politikai viszonyai Európában és a Magyar Királyságon belül egyaránt egyértelművé tették a Habsburg-ház számára, hogy magyarországi hatalma stabilizálásához az 1547. évi V. törvénycikk kiegészítésére lesz szükség. Ezt több körülmény is indokolta – egyfelől a magyar rendek nem szívesen emlékeztek vissza az 1547-ben tett kötelezettségvállalásukra,¹⁰⁷ másrészt a rendek a királyvá-

105 Nagyon fontos, hogy élesen megkülönböztessük egymástól az örökös királyság/tartomány politika-, illetőleg jogtörténeti jelentéstartalmát. Ennek értelmezését lásd MOLNÁR Dániel: *A megújuló Habsburg Monarchia alkotmányjogi alapköve: a Pragmatica Sanctio*, 19–25. <https://www.parlament.hu/palyazati-eredmenyek-pragmatica>

106 KORBULY Imre: *Magyarország közzjoga illetőleg magyar államjog rendszere, kapcsolatban az ország közigazgatási szervezetével* (Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés 1877) 68.

107 HÓMAN–SZEKFŰ, 100. ljj. 100.

lasztási jog fenntartásával¹⁰⁸ – elviekben – bármikor súlyos belpolitikai válságba sodorhatták a dinasztia egyre gyarapodó államkonglomerátumát, amennyiben nem választották királlyá az uralkodócsalád azon tagját, aki egy személyben a többi tartomány államfője is volt, vagy éppen leváltották azt. Ennélfogva a törökellenes visszafoglaló háború derekán a bécsi udvar elérkezettnek látta az időt arra, hogy lépést tegyen ezeknek a problémáknak az elhárítására. Az 1687/88. évi országgyűlésen sikerült az udvar érdekeinek megfelelően szabályozni az öröklés rendjét. Az 1688. évi II. törvénycikkben – az 1547. évi V. törvénycikkre visszautalva – a rendek kinyilvánították, hogy a jövőben immáron nem csupán senki más, mint a Habsburg-ház leszármazottjait, hanem kizárólag azokat a finemű trónörökösöket fogják uruknak elismerni, akik I. Lipót ágyékából származnak, s közülük is az elsőszülötet.¹⁰⁹ Garanciális jelentőséggel bírt továbbá annak egyidejű törvénybe iktatása, hogy a magyar trón törvényes örököse kizárólag olyan, az előbbi feltételnek megfelelő természetes személy lehet, aki egyúttal hitlevélben esküvel ígéretet tesz a magyar rendek jogainak és kiváltságainak tiszteletben tartására.¹¹⁰ Az 1688. évi III. törvénycikk a primogenitúra szerinti öröklést II. Károly spanyol királyra és ennek finemű utódaira is kiterjesztette.¹¹¹ A trónöröklés szisztémája 1688-ban tehát többletfeltételekkel bővült: egyrészt világosan körülírták azoknak a jogosultaknak a körét, akik trónigénnyel léphettek fel a mindenkori magyar király halála esetén, másrészt viszont az is egyértelműen kimondásra került, hogy ez az igény csak akkor teljesedhet be, ha az igény érvényesítője eleget tesz a törvényben meghatározott feltételeknek (azaz hitlevélben tesz ígéretet a kiváltságok tiszteletben tartására).¹¹² Fontos arra is rávilágítani, hogy az 1688. évi III. törvénycikk utolsó tagmondata azt az egyetlen esetkört is meghatározta, amely mentesítette a Magyar Királyságot a dinasztia örökös uralma alól: ha I. Lipóton kívül II. Károly is fiú utód nélkül hal meg. Ezen az 1722/23. évi országgyűlés jogalkotása sem változtatott. Mint közhírré vált, az 1723. évi II. törvénycikk az 1688. évi trónöröklési normákat módosítva a magyar trónra jogosultak körét kiterjesztette a nőági utódokra, másrészt változtatott a jogosultak sorrendjén, immáron elsőbbséget juttatva VI. Károly leszármazottainak, háttérbe szorítva I. József és I. Lipót utódait. Az 1723. évi II. törvénycikk által szabályozott trónöröklési sorrend részletes elemzése azonban terjedelmi okok miatt e helyütt szükségtelen, azt a szakirodalom már egyébként is kimerítően elvégezte.¹¹³ Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy 1723 után is kizárólag a trónöröklésre jogosultak tel-

108 FERDINANDY, 102. lj. 123.

109 1688. évi II. tc. 1. §.

110 1688. évi II. tc. 1. §.

111 FERDINANDY, 102. lj. 123.

112 KORBULY, 106. lj. 68.

113 KORBULY, 106. lj. 68–69., POÓR János: „A Pragmatica Sanctio történetéhez” in: GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia a magyarok királynője (1740–1780)*. (Budapest: KKETTK Alapítvány 2017) 151–177.

jes körű kihalása jelentette az egyetlen lehetőséget arra, hogy a Magyar Királyság visszanyerje teljes önállóságát.

4.2.3. RÉSZKONKLÚZIÓK

Összefoglalóan kijelenthető, hogy sem az 1547. évi, sem az 1688. évi, sem az 1723. évi törvénycikk(ek)ben nem találunk semmilyen olyan körülményt, állapotot, jogcímet, amely megvalósulása esetén a magyar rendek megfoszthatták volna hatalmától a trónöröklési és egyéb tárgyú alaptörvényekben meghatározott jogi feltételeknek¹¹⁴ megfelelő, szabályszerűen megkoronázott és trónra lépett királyt. A trónról való lemondás volt az egyetlen olyan esetkör, amikor a regnáló király halála előtt uralkodóváltásra kerülhetett sor, ám ez sem a rendek, hanem az államfő saját döntésén múlt. A magyar történeti alkotmány tehát világos volt abban a tekintetben, hogy semmilyen magatartás vagy mulasztás nem adhatott okot a király vagy a dinasztia trónvesztésére. Ezt Ferdinandy Géza azzal magyarázza, hogy „a megkoronázott király az alkotmányban az egyetlen szuverén tényező, aki felett senki sem áll és aki felett nincs ítélőfórum, aki felelőtlen, tehát felelősségre sem vonható s nincsen fórum, mely megítélhesse, hogy megfelel-e a trónmegtartás feltételeinek vagy nem”.¹¹⁵ Ferdinandy szerint erre még az országgyűlésnek sincs joga, hiszen e testület koronázott király esetén az uralkodóval közösen részese a szuverenitásnak, nem önmagában birtokolja azt. A király hívja össze és oszlatja fel az országgyűlést, amely logikával összeférhetetlen az, hogy az országgyűlés bármilyen szempontból a király felett álljon, s a trón megtartásáról döntsön.

Erre, valamint arra a tényre tekintettel, hogy a történeti alkotmány sem közvetlenül, sem közvetve nem adott lehetőséget az országgyűlés részére a trón birtoklása jogszerűségének felülvizsgálatára egy törvényesen megkoronázott király esetében,¹¹⁶ a Nyilatkozatban kifejtett „fordított jogeljárás-elmélet” nem tekinthető jogszerű, az 1849-ben hatályos magyar jogszabályokkal összhangban álló érvrendszernek. Az indokolás elfogadhatóságának megdőlése esetén az egész Nyilatkozat jogellenessé válik, amely jogellenességnek elkülöníthető vertikális és horizontális dimenziója. Vertikális értelemben a Nyilatkozat megsértette a törvényes király, V. Ferdinánd jogát ahhoz, hogy magyar királyként hatalmát gyakorolja. Sértette ugyanakkor a majdani örökösök jogát is a magyar trónra, akiknek e várományát a magyar trónöröklési törvények védelemben részesítették, s akik – lényegében a „kollektív bűnösség” elve alapján – olyképp fosztattak meg törvényes jogaiktól, hogy semmiféle vétket nem követtek el sem a magyar nemzet, sem a magyar jog ellen. Amiről a hazai történettudomány pedig mélyen hallgat a Nyilatkozat megítélése

114 HORVÁTH János: Az 1722/23. I. II. III. törvénycikkek által elfogadott által elfogadott *pragmatica sanctio* lényege és annak helyzete a magyar közjogban (Budapest: Franklin-Társulat 1898) 16.

115 FERDINANDY Géza: „A királyválasztás joga” *Magyar Jogi Szemle*, 1921/1. 48.

116 FERDINANDY, 115. lj. 48.

kapcsán, az a *horizontális* jogsértés. A Nyilatkozat nem csupán a magyar trón örököseinek a trónöröklési törvények által biztosított jogait sértette, hanem pillanatnyi politikai érdekek mentén önkényesen megtagadta azt a három évszázados múltra visszatekintő, többször megerősített egyoldalú kötelezettségvállalást, amely a Habsburgok uralmának örökös elismerését és garantálását jelentette. A detronizáció és a függetlenség kinyilvánítása tehát nem elsősorban a dinasztia, hanem a nemzet saját törvényeinek elárulását valósította meg. Különös módon nem a politikusok, hanem a honvédtisztek érezték leginkább ennek diszkrepanciáját. Éppen emiatt írták azt például a VII. hadtest törzs- és vezérkari tisztjei április 18-án Görgeinek, hogy a debreceni nemzetgyűlés olyan „önkéntes lépésre ragadtatta magát, mely Europa szimpátiájától megfoszt és meg kell, hogy foszson bennünket”.¹¹⁷ Mind-ebből okszerűen le kell vonnunk azt a (jog)történetírás által eladdig elmulasztott következtetést, hogy a Nyilatkozat a magyar történeti alkotmány alaptörvényeivel, alapvető elveivel anyagi jogi szempontból nem volt összeegyeztethető, mivel „a detronizálás forradalmi tény, az erőszak ténye, amit jogilag indokolni, a magyar jogra alapítani hiú kísérlet”.¹¹⁸

5. VÉGKÖVETKEZTETÉSEK, SZEMPONTOK A NYILATKOZAT MEGÍTÉLÉSÉHEZ

Eddigi kutatásaim során még nem találkoztam olyan témakörrel a történettudományban, amelyet ahhoz fogható feszültség hatott volna át, mint amit a Függetlenségi Nyilatkozat esetében tapasztaltam. Ez a feszültség a Nyilatkozat vonatkozásában a (jog)történész szerencsétlenségére leginkább az utókorra maradt elsődleges források között áll fenn, amely alapjaiban nehezíti meg nem csupán a múlt e rendkívül szűkre szabott szegmensének vizsgálatát, hanem azt is, hogy abból következtetéseket vonjunk le. A kortársak egymásnak ellentmondó elbeszélései, visszaemlékezései lehetetlenné teszik, hogy lelkiismeretesen állást foglaljunk olyan kérdésekben, mint a Nyilatkozat alaki jogszerűsége. Emiatt az ilyen kontextusokban legfeljebb hipotézisekbe bocsátkozhatunk, amennyiben önkényesen el szeretnénk dönteni, amit már a kortársak élesen vitattak, s amelyet az elmúlt százhetvenöt év során végzett történeti kutatómunka sem tudott kielégítően tisztázni. Meggyőződésem, hogy a Nyilatkozat elfogadásának körülményeivel összefüggő vitának sohasem lesz és lehet vége. Nem a források *hiánya*, hanem éppen a tartalmilag egymást kizáró források *nagy száma* miatt. Sőt, a rendelkezésre álló tudásnak ezen a szintjén már az érdemi vita is értelmetlennek mutatkozik. Meg kell hagyni azt a kortársaknak, amelyet a történész legfeljebb részletesen ismerhet, illetve ismertethet, de el nem

117 STEIER, 19. l. 216.

118 MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*. 3. kiadás. (Pécs: Danubia 1929) 262.

dönthet. Erre figyelemmel nem maradhat más dolga a történettudomány képviselőinek, mint adalékokkal, újabb forrásokkal kiegészíteni a Nyilatkozat április 14-i akceptálásának tényállásával kapcsolatban fennálló történeti tudást, amely egyszerűen *talán* hozzásegít bennünket ahhoz, hogy az alaki és anyagi jogszerűség kérdéskörén *is* nyugvó, objektív véleményt alkothassunk a Nyilatkozatról. A történeti tudás jelen állását tekintve azonban ebben a pillanatban a Nyilatkozat alkotmányosságát kizárólag annak tartalma alapján tartom megítélhetőnek.

Miben ragadható meg tehát a Nyilatkozat szellemi öröksége? Abban, hogy a szabadságért vívott küzdelemben bármi megtehető? Abban, hogy a jog csupán eszköz a politika kezében, amely pillanatnyi igényekhez igazítható? Az, hogy a másik fél kötelezettségzegésére kötelezettségzegéssel kell válaszolni? A Nyilatkozat értékelése nem egyszerűen annak függvénye, hogy tartalmával, az azt életre hívó cselekvőkkel egyetértünk-e. Ez szubjektív meggyőződés tárgya. A Nyilatkozattal összefüggő véleményünk egyúttal annak tanúbizonysága, hogy a jogszabályoknak és az abban foglalt kötelezettségeknek milyen szerepet szánunk társadalmunkban. Az erre adott válasz pedig nem lehet, nem maradhat maradéktalanul egyéni álláspont. Szükség van egy erre vonatkozó közös, objektív meggyőződésre, állásfoglalásra. Egy jogállami keretek között élő társadalom erkölcsi posztulátuma nem lehet más, mint amire a mérsékelt képviselői csoport vezetői intették a nemzetet 1848–49-ben: tart-suk magunkat közös nevezőnkhez, a jogszabályokhoz! A konfliktusok kezelésének nem lehet más a minimuma és maximuma, mint a jogi normák által biztosított lehetőségek. Másfél évszázad múltán is irányadónak kell tekintenünk Deák Ferenc gondolatát: „[...] egy kétoldalú szerződést, azon okból, mivel a másik rész megsértette, egyik fél sincs jogosítva teljesen felbontottnak tekinteni. Követelnie kell, hogy tartsa meg a másik fél is.”¹¹⁹ Ebben ragadható meg a Függelenségi Nyilatkozat szellemi öröksége. A legszélsőségesebb politikai, társadalmi körülményekből sem kereshetünk kiutat a jog áthágásával, és nem találhatunk indokokat arra, hogy önként vállalt kötelezettségeinket önkényesen felrúgjuk. A fennmaradás egyetlen útja a vállalt kötelezettségek *kölcsönös* teljesítése, amellyel azonban nem elsősorban másokkal, hanem magunkkal szemben őrizzük meg erkölcsi tisztaságunkat.

119 KÓNYI Manó (szerk.): *Deák Ferenc beszédei 1868–1873*. (Budapest: Franklin-Társulat 1903) 149–150. A kiemelés tőlem származik.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- BALLAI Károly: *A magyra függetlenségi nyilatkozatok története. Okmányok, iratok, jegyzőkönyvek és törvények* (Budapest: Merkantil-nyomda Könyvkiadóvállalat 1935)
- BEKSICS Gusztáv – MÁRKI Sándor: *A modern Magyarország (1848–1896)*. (Budapest: Athenaeum 1898)
- BÉNYEI Miklós: „A függetlenség napja: 1849. április 14.” in: RADICS Kálmán (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXV*. (Debrecen: 1998) 143–162.
- CSEKEY István: *Magyar trónöröklési jog. Jogtörténeti és közjogi tanulmány oklevél-mellékletekkel* (Budapest: Atheneum 1917)
- DEÁK István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–1849-ben* (Budapest: Gondolat 1983)
- ERDŐDY Gábor: „A polgári átalakulás élharcosa, a forradalmi örökség védelmezője (1847–1867)” in: ERDÉSZ Ádám (szerk.): *A magyar függetlenség jelképe. Békés megye 2002. évi ünnepi Kossuth-konferenciájának előadásai* (Gyula: Békés Megyei Levéltár 2002) 51–63.
- FERDINANDY Géza: „A királyválasztás joga” *Magyar Jogi Szemle*, 1921/1. 35–49.
- FERDINANDY Géza: *A magyar alkotmányjog tankönyve* (Budapest: Franklin-Társulat 1911)
- FERDINANDY Géza: *Magyarország közjoga* (Budapest: Politzer Zsigmond és fia 1902)
- FRAKNÓI Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen* (Budapest: Athenaeum 1922)
- FRAKNÓI Vilmos: *A magyar királyválasztások története* (Budapest: Athenaeum 1921) 186.
- GAZDAG István (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVI*. (Debrecen: 1989)
- GÖRGEY Arthur: *Életem és működésem Magyarországon az 1848 és 1849. években. Második kötet* (Budapest: Franklin-Társulat 1911)
- GRACZA György: *Az 1848-49-iki magyar szabadságharcz története III*. (Budapest: Lampel Róbert kiadása 1894–1898)
- HEGYESI Márton: *Bihar vármegye 1848–49-ben* (Debrecen: 2020)
- HERMANN Róbert: „»Tenni kevés, de halni volt esély«. Az 1849. évi nyári hadjárat” *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999/2. 1–56.

- HERMANN Róbert: *Kecskemétiak a szabadságharcban IV. Gáspár András honvédtábornok* (Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma 2007)
- HERMANN Róbert: „Molnár Ferdinánd alezredes memorandumai (Adalékok az 1849. április 14-i trónfosztás fogadtatásának történetéhez)” *Magyar Tudomány*, 1993/11. 1403–1411.
- HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: *Magyar történet*. III. kötet (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1935)
- HORVÁTH Attila: „Az 1222. évi Aranybulla ellenállási joga mint történeti alkotmányunk vívmánya” in: MEZEY Barna (szerk.): *Az Aranybulla a jogtörténetben* (Budapest: Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet 2022) 103–118.
- HORVÁTH János: *Az 1722/23. I. II. III. törvénycikkek által elfogadott által elfogadott practica sanctio lényege és annak helyzete a magyar közjogban* (Budapest: Franklin-Társulat 1898)
- HORVÁTH Jenő: „Anglia és a magyar szabadságharc” *Századok*, 1926/4–6. 592–612.
- HORVÁTH Jenő: „Anglia és a magyar szabadságharc (II. közlemény, vége.)” *Századok*, 1926/4–6. 720–738.
- HORVÁTH Lajos: „Gödöllői nemzetőrök és honvédek az 1848–1849-es szabadságharcban” in: G. MERVA Mária – HORVÁTH Lajos (szerk.): *Gödöllő története I. A kezdetektől 1867-ig* (Gödöllő: 2007) 275–288.
- IRÁNYI Dániel: „A márciusi napok Debreczenben (1849)” *Ország-Világ*, 1885/11. 166–167.
- KÓNYI Manó (szerk.): *Deák Ferencz beszédei 1868–1873*. (Budapest: Franklin-Társulat 1903)
- KORBULY Imre: *Magyarország közjoga illetőleg magyar államjog rendszere, kapcsolatban az ország közigazgatási szervezetével* (Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés 1877)
- KOZÁRI Mónika: „A Deák-párt és a Szabadelvű Párt vezető politikusainak viszonya a Habsburg-udvarral” in: MIKÓ Zsuzsanna (szerk.): *Levéltári Közlemények* (Budapest: Archívum MNL 2016) 25–38.
- MOLNÁR Dániel: *A megújuló Habsburg Monarchia alkotmányjogi alapköve: a Practica Sanctio* <https://www.parlament.hu/palyazati-eredmenyek-pragmatica>
- MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*. 3. kiadás (Pécs: Danubia 1929)
- PÁSZTOR Emil: „Az 1849. évi Függetlenségi Nyilatkozat és a békepárt” *Honismeret*, 1996/2. 45–55.
- POÓR János: „A Practica Sanctio történetéhez” in: GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia a magyarok királynője (1740–1780)* (Budapest: KKE-TTK Alapítvány 2017) 151–177.
- RAÁB Renáta: „A magyar szabadságharc a korabeli dán sajtóban” *Századok*, 1999/6. 1297–1333.

- RÉVÉSZ Imre: „A Függetlenségi Nyilatkozat viszontagságai. Szövegtörténeti és szövegkritikai vizsgálatok” *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, 1955/1–2. 83–111.
- SEBES Katalin – TÓTH Gyula (szerk.): *Küzdelem, bukás, megtorlás. Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól*. I. kötet (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1978)
- STEIER Lajos: *Az 1849-ik trónfosztás előzményei és következményei* (Budapest: Genius 1929)
- SZABÓ T. Attila: *Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János visszaemlékezései* (Budapest: 1939)
- THIM József: „A délmagyarországi szerb küldöttség Ferdinánd királynál Innsbruckban 1848-ban” *Századok*, 1925/1–3. 15–24.
- TOLDY Ferenc: *A magyar birodalom alaptörvényei* (Pest: Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdász 1866)
- TUZA Csilla: „Állami szolgálat, közszolgálat a 19. század közepén. Egy készülő abszolutizmuskori személyügyi adatbázis” *Századok*, 2016/5. 1341–1350.
- VÁGVÖLGYINÉ BENE Orsolya: „A békepárt megítélése a dualizmus korában” in: SZVIRCSEK Ferenc (szerk.): *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XXIV.* (Salgótarján: Nógrád Megyei Múzeum Igazgatósága 2000) 37–48.
- WEISZ Márton: *Besze János életrajza* (Budapest: Franklin-Társulat 1936)